

UOT 34:343.2 Cinayət hüququ S. 165-173

CAVİD MİRZƏZADƏ

Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin

“Transmilli cinayət hüququ”

ixtisaslaşması üzrə magistrantı

E-mail: mirzezadec2002@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.64498/OMAL1865>

HÜQUQİ İMMUNITET İNSTİTUTU: ANLAYIŞI VƏ CİNAYƏT-HÜQUQİ MAHİYYƏTİ

Açar sözlər: toxunulmazlıq, kral, hüquqi immunitet, dövlət immuniteti, suverenlik.

Keywords: inviolability, king, legal immunity, state immunity, sovereignty.

Anahtar kelimeler: dokunulmazlık, kral, hukuki dokunulmazlık, devlet dokunulmazlığı, egemenlik.

Ключевые слова: неприкосновенность, король, правовой иммунитет, государственный иммунитет, суверенитет.

XX əsr dünya miqyasında cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası, cinayət və cəza məsələlərinə beynəlxalq-hüquqi aspektdən fərqli cür yanaşılması, bəşəriyyətin və beynəlxalq birliyin narahatlığına səbəb olan cinayətlərin yeni növlərinin konvension səviyyədə təsbit olunması, fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinin realizəsinin bir sıra formalarının meydana çıxması ilə əlaqədar cinayət-hüquqi nöqtəyi-nəzərdən ciddi dəyişikliklərlə yadda qalmışdır. Belə ki, keçən yüzillik ərzində sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyinə qəsd edən cinayətlər, müharibə cinayətləri, terrorçuluq, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, müştəkkil cinayətkarlıq və transmilli kriminal fəaliyyətin digər formaları dünya dövlətlərinin sərhədlərini aşaraq, bütün bəşəriyyəti qorxudan ciddi global problemə çevrilmişdir. Ötən əsrdə başlanan müvafiq tendensiya XXI əsrdə daha da intensiv olmuşdur. Nəticədə dövlətlər arasında cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlıq güclənmiş, beynəlxalq və regional səviyyədə bir sıra konvensiyalar qəbul edilmiş, beynəlxalq cinayət-məhkəmə orqanlarının yaradılması labüd olmuşdur.

Bəzi hallarda dövlətlərin vəzifəli şəxslərinin, ələlxüsus da dövlət başçılarının adıçəkilən cinayətlərin bilavasitə təşkilatçısı qismində çıxış etmələri cinayətin subyektı anlayışına yeni baxışlar gətirməklə, fiziki şəxsin cinayət məsuliyyəti və mühakiməsi anlayışlarını konkret dövlətin hüdudlarından kənara çıxarmış və ümumbəşəri mahiyyət qazanmasına zəmin yaratmışdır. Bu mənada transmilli cinayət hüququnda immunitet institutu xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Hazırkı tədqiqatın məqsədi immunitet institutunu hüquqi cəhətdən tənzimləyən beynəlxalq konvensiyaları, milli qanunvericiliyi və doktrinal yanaşmaları nəzərdən keçirərək, onun hüquqi təbiətinin açıqlanması, müxtəlif növlərinin fərqləndirilməsi yolu ilə cinayət-hüquqi mahiyyətinin təhlil edilməsinə yönəlmişdir.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, birincisi, immunitet institutunun mövcudluğuna görə beynəlxalq institusional mexanizmlərin, məsələn, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi və s. fəaliyyətində ədalət prinsipinin realizəsi ciddi çətinliklərlə üzləşir. Çünki bəzi hallarda immunitet hüququnun mövcudluğu dövlətlərin vəzifəli şəxslərinin cinayət məsuliyyətindən yayınmasına imkan yaradır. İkincisi, bu problemin həlli üçün immunitet institutundan tam mənada imtina edilməsi isə dövlətlərin suverenliyi anlayışına əhəmiyyətli təhdid yarada bilər. Bu baxımdan onun konturlarının aydın “cızılması” prioritet kimi çıxış edir.

Hüquqi immunitet institutunun anlayışı və tarixi

İmmunitet institutu hüquqi kateqoriya kimi tarixi-siyasi proseslərin gedişində meydana gəlmiş, doktrinal araşdırma predmetinə çevrilmiş, zaman keçdikcə nəzəriyyə və təcrübənin “süzgəc”indən keçərək, müasir məzmun qazanmışdır. Latın mənşəli “immunitas” termini “vəzifəni icra etməkdən və ya qanunun ümumilikdə digər vətəndaşlardan yerinə yetirməyi tələb etdiyi vəzifələri icra etməkdən azadolma”, «azadlıq və ya cəzadan, öhdəlikdən, ya da vəzifədən azadolma», «xüsusi imtiyaz»

kimi mənaları ifadə edir [9, s.764]. Qanunvericiliyimizdə immunitet termini əvəzinə, bir qayda olaraq, toxunulmazlıq anlayışından istifadə olunur. Toxunulmazlıq latın mənşəli söz olan immunitetin dilimizdəki qarşılığıdır [3, s.351]. Qədim Roma hüququnun müasir hüquq sistemlərinə əhəmiyyətli təsir göstərdiyini, o cümlədən latın dilinin hüquq elminin və onun terminologiyasının əsasını təşkil etdiyini nəzərə alıb, tədqiqatın konsepsiyasına uyğun olaraq immunitet anlayışından istifadəni məqbul sayırıq.

Hüquqda immunitet fərdin və ya qurumun qanun pozuntusuna görə məsuliyyətə cəlb edilə bilmədiyi hüquqi statusdur. Bəzi hallarda bu status qanun pozuntusuna görə məsuliyyətə cəlb etməkdən daha üstün hesab edilən ictimai məqsədləri həyata keçirməyi asanlaşdırmaq üçün yaradılır. Bir sıra müəlliflər hüquqi immuniteti “hüquqi səlahiyyətin əks tərəfi” kimi təsvir edir [12, s.26].

Hüquq lüğətlərinin birində immunitet dövlət daxilində xüsusi xidməti vəzifələri yerinə yetirən şəxslərin müəyyən ümumi qanunların təsir dairəsindən çıxarılması və ya diplomatik nümayəndələrin və onların yerləşdiyi binaların toxunulmazlığı kimi başa düşülür [27, s.383]. Bununla yanaşı, bəzi müəlliflər immuniteti bir qisim hüquq subyektlərini ümumi hüquqi normaların təsirindən azad edən ümumi hüquqi termin kimi təqdim edir [25, s.191].

N.Şeleverə görə hüquqi immunitet ayrı-ayrı subyektlərin xüsusi hüquqi statusunu tənzimləyən, onların dövlət üçün mühüm funksiyaları həyata keçirməsini təmin etmək məqsədilə məsuliyyətə cəlb edilmələrinin xüsusi qaydasını müəyyən edən normalardan ibarət ümumi hüquqi kateqoriya-dır [21, s.782]. Müəllifin qeyd olunan mövqeyini məqsədəuyğun hesab etməklə yanaşı, qeyd etməliyik ki, hüquqi immunitetin mübahisəli təbiəti, onun doğurduğu ictimai münasibətləri tənzimləyən geniş normativ hüquqi bazanın mövcudluğu, eləcə də dövlətlərarası əməkdaşlığın meydana gətirdiyi zərurət müvafiq kateqoriyanın hüquq institutu kimi fərqləndirilməsini labüd edir. Məlum olduğu kimi hüquq institutu – yekcins ictimai münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu ilə təmsil olunan hüquq sisteminin başlıca elementidir [6, s.197].

Hüquqi immunitet sadə hüquq institutu olmayıb, mürəkkəb xarakterə malik kompleks hüquq institutudur. Belə ki, o yalnız cinayət, yaxud transmilli cinayət hüququnun normalarını deyil, həmçinin digər hüquq sahələrinə - konstitusiyaya hüququ, mülki hüquq, cinayət-prosessual hüquq və s. xas

hüquq normalarını da özündə ehtiva etməkdədir. Tədqiqatdan aydın olduğu kimi hüquqi immunitet institutunun daxilində müxtəlif subinstitutların muxtariyyəti aydın nəzərə çarpmaqdadır: dövlət immuniteti, vəzifə immuniteti, şahid immuniteti və s. Həmçinin hüquqi immunitet həm milli, həm də beynəlxalq hüquqa aid normaları özündə birləşdirən və iki müstəqil hüquq sisteminin qarşılıqlı əlaqəsi kontekstində nəzərdən keçirilməli olan hüquqi kateqoriyadır.

Hüquqi immunitetə verilən bəzi anlayışlarda bu termin hüquqi məsuliyyət institutu ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan hüquq elmində immunitet termini “immunitet daşıyıcısının müxtəlif hüquq sahələrinin normalarının sanksiyalarında nəzərdə tutulan hüquqi məsuliyyətdən tam və ya qismən azad edilməsi ilə bağlı imtiyaz”ı ifadə edir [26].

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, hesab edirik ki, “hüquqi immunitet – müəyyən hüquq subyektlərinin xüsusi hüquqi statusunu tənzimləyən və onları hüquqi məsuliyyətə cəlb etməyin xüsusi qaydalarını müəyyən edən hüquq normalarının məcmusudur».

İmmunitet institutu müxtəlif subyektlərin toxunulmazlığını tənzimləyən və cinayət-hüquqi məzmunu malik kateqoriya kimi tarixi mahiyyət etibarilə bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan fərqli növlərə bölünür. Qeyd edilməlidir ki, hüquq ədəbiyyatında immunitetin növlərə ayrılmasına dair ümumqəbul edilmiş yanaşma mövcud deyil [20].

Hesab edirik ki, beynəlxalq hüquq, xüsusilə də kompleks hüquq sahəsi olan transmilli cinayət hüququ [5, s.26] aspektindən yanaşıldıqda hüquqi immunitet “dövlətlərin suveren bərabərliyi”, “dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq”, “dövlətlərin əməkdaşlıq etməsi” kimi ali hüquqi qüvvəyə malik “jus cogens” [4, s.28] normalara hörmət, başqa sözlə desək, dövlətlərin “erga omnes” öhdəliklərinin təmin edilməsi və onların effektiv fəaliyyət göstərməsi zərurətinə əsaslanır. Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, fikrimizcə, beynəlxalq hüquqda immunitetin aşağıdakı növləri fərqləndirilməlidir:

1. Dövlət immuniteti və ya suveren immunitet;
2. Dövlət əmlakının immuniteti;
3. Dövlət başçısının immuniteti;
4. Digər dövlət vəzifəliələrinin immuniteti;
5. Diplomatik immunitet və konsulluq immuniteti;
6. Beynəlxalq təşkilatların vəzifəli şəxslərinin immuniteti;

1. Beynəlxalq parlament assambleyalarının üzvlərinin immuniteti;

2. Beynəlxalq məhkəmələrin hakimləri və digər vəzifəli şəxslərinin immuniteti.

Yuxarıdakı bölgədə ilk iki kateqoriya dövlət immuniteti, digərləri “vəzifəli şəxs” anlayışı ilə ehtiva olunduğundan beynəlxalq hüquqda immunitetin dövlət immuniteti və vəzifə immuniteti kimi iki növünün əhəmiyyətə malik olduğunu desək, yanlışdır.

Bununla yanaşı, dövlətlərin milli qanunvericiliyində fərqli təsbit edilmə xüsusiyyətlərinə malik şahid immuniteti anlayışının elementlərinə də rast gəlmək mümkündür. Bu hüquq “özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik prinsipi”ndən [2, s.46] irəli gəlir.

Dövlət immuniteti doktrinasına görə hər hansı suveren dövlət onun razılığı olmadan digər dövlətlərin məhkəmə orqanlarının yurisdiksiyasına tabe edilə bilməz. Başqa sözlə, dövlət öz razılığı olmadan xarici dövlətin məhkəməsində müdafiə olunmağa məcbur edilə bilməz. Bu qayda öz başlanğıcını 1354-cü ildə italyan hüquqşünası Bartolo da Sassoferrato tərəfindən qələmə alınan «Dövlət idarəçiliyi haqqında traktat» (“Tractatus de regimine civitatis”) adlı siyasi-hüquqi əsərdə ilk dəfə qeyd olunmuş latın dilindən tərcümədə “bərabər üzərində bərabərin hakimiyyəti və ya yurisdiksiyası yoxdur” mənasını ifadə edən “*par in parem non habet imperium (jurisdictionem)*” prinsipindən götürür [17].

Dövlət immunitetinə aydınlıq gətirərkən qeyd edə bilərik ki, o öz başlanğıcını suverenin (monarxın) immunitetindən götürmüşdür. Belə ki, orta əsrlərdə dövlət başçısının şəxsi iradəsi dövlətin iradəsinə bərabər tutulmuş, xüsusilə də quldarlıq və feodalizm dövrlərində dövlət monarxın mülkiyyəti kimi qəbul edilmişdi. Əslində suverenin immuniteti ideyası ilk dəfə qədim Romada yaranmış, hüquqşünas Ulpian tərəfindən “*princeps legibus solutus est*” (imperator qanunlara tabe deyil) şəklində ifadə edilmiş, çox sonralar Britaniya ümumi hüququnda təzahür etməyə başlamışdı [11].

Orta əsrlərdə İngiltərədə suverenin immuniteti anlayışı “kral heç bir səhv edə bilməz” mənasını ifadə edən “*rex non potest peccare*” hüquqi prinsipindən irəli gəlirdi [19]. XIII əsrə qədər monarx müqəddəs və mütləq toxunulmaz hesab edilməklə, hərəkətlərinə görə istənilən növ cəzadan azad idi. Lakin XIII əsrdən etibarən taxt-taca qarşı məhkəmədə iddia qaldırmaq mümkün oldu. “*Magna Carta*”-dan (1215) sonra bir sıra qanun və digər aktlara

konstitusion status verildiyindən kral tədricən səlahiyyət və imtiyazlarını itirməyə başladı. “Hüquqlar haqqında petisiya” (1628-ci il) və “Hüquqlar haqqında Qanun” (1689-cu il) qəbul edildikdən sonra kral öz qərarlarına görə məsuliyyət daşımağa başladı və onun toxunulmazlığı məhdudlaşdırıldı. Hətta I Karlı (1625-1649) mühakimə edilib edam olunması o dövrdə İngiltərədə parlamentin səlahiyyətlərinin artdığını göstərirdi [10].

Osmanlı padşahı Qanuni Süleymanın 1526-cı ildə Fransa kralına göndərdiyi, “Mən ki sultanlar sultanı, xaqanlar xaqanı, hökmdarlara tac verən Allahın yer üzündəki kölgəsi ...” [7, s.204] sözləri ilə başlanan məktubu ona işarədir ki, orta əsrlərdə hökmdar mütləq iradəsini ifadə etmək üçün özünü Allahın təmsilçisi adlandırmaqla toxunula bilməyən mövqeyə malik olduğunu göstərirdi.

XVI əsrdə Danimarka və Norveçdə mütləqiyyət konstitusion səviyyədə təsbit olunmuşdu. Belə ki, Kral Qanunu (Lex Regia) 1665-ci ildən etibarən 1849-cu ilədək Danimarkanın, 1814-cü ilədək isə Norveçin mütləqiyyətçi konstitusiyası olmuşdur. Bu qanun tam irsən keçən monarxın mütləq hakimiyyətini rəsmiləşdirmişdi. Bir sıra hüquq alimləri iddia edirdilər ki, Avropada mütləqiyyətin ən az məhdudlaşdırılmış forması Danimarkada olduğundan, bütün Avropa mütləq monarxiyaları arasında Danimarka ən mütləqi hesab edilə bilər [13, s.24].

XVII yüzillikdə Fransa kralı XIV Lüdoviqin mütləqiyyətin mahiyyətini göstərən “Dövlət mənəm!” (“*L’état, c’est moi*”) ifadəsi həmin dövr üçün Fransada dövlət başçısının mütləq immunitetə malik olmasını təcəssüm etdirirdi [18, s.57].

Azərbaycan tarixinə nəzər saldıqda oxşar tendensiya ilə qarşılaşırıq. Ölkəmiz Çar Rusiyasının tərkibində olduğu dövrdə ciddi sosial təbəqələşmə ilə yanaşı, çarın mütləq hakimiyyəti mövcud idi. XIX əsrdə istibdad rejimi – özbaşınalıq və zorakılığa əsaslanan idarə üsulu hökmranlığının zirvəsinə çatmış, bütün qeyri-rus millətlərə qarşı yürüdülmən mürəccə siyasətə görə Çar Rusiyası “xalqlar həbsxanası” adlandırılmışdı [23].

Zaman keçdikcə immunitet anlayışı ilkin məzmunundan uzaqlaşmış, kralın mütləq toxunulmazlığı öz yerini dövlət immunitetinə verməyə başlamışdı. Mütləqiyyət dövrünün sona çatması ilə dövlət hökmdardan ayrı bir hüquqi subyekt kimi meydana çıxmışdı. Bu mərhələdə dövlət immuniteti dövlət başçısının immuniteti və diplomatik immunitetlə yanaşı ayrıca bir anlayış kimi inkişaf etmişdi. Məsələn, ABŞ-də immunitet doktrinası XX əsrin ortalarında hökumətin və vəzifəli şəxslərin öz

vəzifələrini sərbəst yerinə yetirməsini təmin etmək məqsədilə inkişaf etməyə başlamışdı. İngiltərədə yaranan müvafiq doktrina suverenin (kralın) mütləq immunitetini nəzərdə tutduğu halda, ABŞ doktrinası dövlət suverenliyinin ifadəsi kimi yalnız vəzifəli şəxslərin funksional immunitetini qəbul edirdi. ABŞ-nin Ali Məhkəməsi öz şərhlərində fərdlər tərəfindən dövlətin məhkəməyə verilməsinin, ona qarşı iddia qaldırılmasının mümkünsüzlüyünü ifadə edirdi. Deməli, immunitet institutu tədricən müasir məzmun qazanırdı.

ABŞ Ali Məhkəməsi xarici dövlət immunitetini ilk dəfə təxminən iki əsr əvvəl "The Schooner Exchange v. McFaddon işi"ndə tanımışdı. Bu iş Fransa donanması tərəfindən müsadirə edilmiş gəminin sahibləri tərəfindən qaldırılmış iddia ilə əlaqədar idi. Belə ki, amerikalı vətəndaşlara məxsus "Schooner Exchange" adlı gəmi Fransa tərəfindən müsadirə olunmuş və Fransa hərbi gəmisinə çevrilmişdi. Sonradan həmin gəmi ABŞ limanına daxil olduqda əvvəlki sahiblər gəminin geri qaytarılması üçün məhkəməyə müraciət etdilər. Ali Məhkəmə qərara aldı ki, xarici dövlətə məxsus hərbi gəmi başqa dövlətin ərazisinə onun razılığı ilə daxil olduqda həmin dövlətin məhkəmələrinin yurisdiksiyasından immunitetə malik olur. Buna görə də ABŞ məhkəmələri Fransa dövlət gəmisinə qarşı iddiaya baxa bilməzdi. Baş hakim John Marshall müvafiq iddia ilə bağlı qeyd etmişdi ki, xarici dövlətlərin törətdiyi hüquq pozuntuları məhkəmədən daha çox diplomatik yollarla həll olunmalıdır. Bununla da, o, ABŞ-nin Fransa üzərində yurisdiksiyasının olmadığını müəyyən etdi. Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, dövlət öz sərhədləri daxilində müstəsna hakimiyyətə malikdir. Bu səbəbdən immunitet məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi icra hakimiyyətinə həvalə edilməlidir [22].

Yuxarıda göstərilən qərarın hüquqi əhəmiyyəti aşağıdakılarda ifadə olundu:

- Dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipini təsdiq etdi;
- Xarici dövlətin razılığı olmadan onun üzərində yurisdiksiyanın həyata keçirilə bilməyəcəyini göstərdi;
- Dövlət immunitetinin klassik – "mütləq immunitet" nəzəriyyəsinin əsaslarından biri oldu.

Dövlətlər ticarət fəaliyyətində tədricən daha fəal iştirak etdikcə onların kommersiya münasibətlərində məsuliyyət daşmasının təmin edilməsi və buna görə immunitetlərinin məhdudlaşdırılması zəruri hesab edilməyə başladı. XIX əsrin sonlarında bəzi məhkəmələr immuniteti yalnız "acta jure imperii"

xarakterli (dövlətin suveren hakimiyyətindən irəli gələn, siyasi hakimiyyət xarakterli) aktlarla məhdudlaşdırmağa və "acta jure gestionis" xarakterli (dövlətin xüsusi fəaliyyətindən irəli gələn, kommersiya xarakterli) aktlar zamanı onu rədd etməyə başladılar. Bu o deməkdir ki, dövlətlər suveren xarakterli hərəkətlərlə bağlı məhkəmə iddialarından immunitetlərini qoruyub saxlasalar da, kommersiya və digər xüsusi hüquq xarakterli fəaliyyətlərə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilirlər. Artıq "acta jure imperii" və "acta jure gestionis" terminləri beynəlxalq hüquqda dövlət immunitetinin sərhədlərini müəyyən etmək üçün istifadə olunur və "məhdud immunitet" nəzəriyyəsinin zəruri elementləri qismində çıxış edir [15].

Hüquqi immunitet institutunun hüquqi təsbiti və cinayət-hüquqi mahiyyəti

Hüquqi immunitetlə bağlı müxtəlif milli və beynəlxalq sənədlər bu sahədəki problemlərin müasir dövrdə davam etdiyini göstərir. Qeyd edilən yöndə beynəlxalq aktlardan biri BMT-nin "Dövlətlərin və onların əmlakının yurisdiksiya immuniteti haqqında" Konvensiyasıdır. Bu Konvensiya 02 dekabr 2004-cü il tarixində qəbul edilsə də, tələb olunan sayda dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edilmədiyi üçün qüvvəyə minməmişdir.

Digər mühüm regional sənəd Avropa Şurasının "Dövlət immuniteti haqqında" Konvensiyasıdır. Bu Konvensiya 16 may 1972-ci ildə İsveçrənin Bazel şəhərində imzalanırsa da, indiyə qədər az sayda dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmişdir. Belə ki, 1976-cı ildə qüvvəyə minmiş Konvensiyanın hazırda səkkiz üzvü vardır. Ratifikasiya edən dövlətlər içərisində İsveçrə, Almaniya və Avstriya yer alır. Bununla belə, Konvensiya dövlətlərarası münasibətlərin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Belə ki, müvafiq beynəlxalq sənəd bir dövlətin digər dövlətlərin məhkəmələrinin yurisdiksiyalarına münasibətdə malik olduğu immunitetin həcmi ilə bağlı ümumi qaydalar müəyyən edən və bir dövlətin məhkəməsi tərəfindən digər dövlətə qarşı çıxarılmış qərarın icrasının təmin edilməsini nəzərdə tutan hüquq normalarını özündə ehtiva etməklə dövlətlərarası əməkdaşlıq və hüquqi harmonizasiya üçün geniş imkanlar təqdim edir [14]. Bundan əlavə, "Dövlət İmmuniteti Məsələləri üzrə Avropa Tribunalı"nı yaradan Əlavə Protokol da qəbul edilmişdir ki, hazırda altı dövlət onun iştirakçısıdır.

Bununla yanaşı, Amerika Dövlətləri Təşkilatının Hüquq Komitəsi tərəfindən hazırlanmış "Dövlətlərin yurisdiksiya immuniteti haqqında" Konvensiyanın layihəsi və Beynəlxalq Hüquq Assosiyası tərə

findən hazırlanmış “Dövlət İmmuniteti haqqında” Konvensiyanın Maddələr Layihəsi dövlət immunitetini tənzimləyən hüquqi aktlar qismində göstərilə bilər.

Beynəlxalq və regional səviyyədə aparılan bu kodifikasiya cəhdləri ilə paralel olaraq, bəzi dövlətlər dövlət immuniteti ilə bağlı milli qanunvericilik aktları qəbul etmişdir. Belə dövlətlərə ABŞ, Böyük Britaniya, Avstraliya, Kanada və Cənubi Afrika Respublikası daxildir. Hər hansı səbəbdən milli qanunvericilik aktı qəbul etmək imkanından istifadə etməmiş dövlətlər isə xarici dövlətlərin iddia edə biləcəyi immunitetin həcmi müəyyən etmək üçün beynəlxalq adət hüququna istinad edirlər. Bunu edərkən, əksər dövlətlər — daha dəqiq desək, onların məhkəmələri — dövlət immunitetinin əsas qayda olduğunu və yalnız istisnanın mövcudluğu sübut edildikdə onun tətbiq edilməyəcəyini qəbul edirlər.

Dövlət immuniteti ilə yanaşı, dövlətin vəzifəli şəxslərinin toxunulmazlığının tənzimlənməsi məqsədilə hazırlanan beynəlxalq sənədlər də xüsusi maraq doğurur. Bunların içərisində Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının “Dövlətin vəzifəli şəxslərinin xarici cinayət yurisdiksiyasından immuniteti” haqqında Maddələr Layihəsini qeyd edə bilərik.

1961-ci il «Diplomatik əlaqələr haqqında» və 1963-cü il «Konsulluq əlaqələri haqqında» Vyana Konvensiyaları isə müvafiq olaraq diplomatik nümayəndəliklərin, diplomatik heyətin və konsulların, konsulluq işçilərinin hüquqi statusunu, eləcə də toxunulmazlığını tənzimləyən universal beynəlxalq müqavilələrdir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, dövlətlərin daxili qanunvericiliyi ayrı-ayrı dövlət vəzifəli şəxslərinin (dövlət başçısı, hökumət başçısı, parlament üzvləri, hakimlər vs.) hüquqi immunitetini tənzimləyən normaları özündə ehtiva etməkdədir [1].

Hüquqi immunitetin əsaslarının və cinayət hüquqi mahiyyətinin müəyyən edilməsində beynəlxalq məhkəmə praktikası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin “Konqo Demokratik Respublikası Belçikaya qarşı 11 aprel 2000-ci il tarixli həbs qətimkan tədbirinə dair” işində hüquqi immunitetin mahiyyətinə dair müasir yanaşmanı görmək mümkündür. Belə ki, Belçika KDR-in Xarici İşlər naziri Abdulaye Yerodia Ndombasini hələ nazir olmadığı dövrdə KDR-də tutsilərə qarşı nifrət nitqləri söyləməkdə, əhalini qırğınlara təşviq etməkdə, insanlıq əleyhinə cinayətlərdə və Cenevrə Konvensiyalarını pozmaqda ittiham edərək, barəsində beynəlxalq həbs qərarı çıxarmışdı. Bu zaman Belçika daxili qanunverici-

liyinə istinad edərək universal yurisdiksiya prinsipinin tələblərini rəhbər tutmuşdu. KDR Belçikanın fəaliyyətdə olan Xarici İşlər nazirinə qarşı həbs qərarı çıxarmaqla dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipini və beynəlxalq adət hüququndan irəli gələn mütləq immunitet qaydasını pozduğunu bəyan etmişdi. Belçika isə insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslər üçün hər hansı vəzifə toxunulmazlığının keçərli olmadığını irəli sürmüşdü.

Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi isə yekun qərarında Belçikanın beynəlxalq hüququ pozduğunu bəyan edərək immunitetin şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmədiyini (cəzasızlıq yaratmadığını) vurğulasa da, dövlətin vəzifəli şəxslərinin cinayət məsuliyyətinin mümkünlüyünü aşağıdakı hallarla məhdudlaşdırmışdı:

- Öz dövlətinin yurisdiksiyası çərçivəsində cinayət təqibi;
- İmmunitətdən açıq şəkildə imtina edildiyi halda, digər dövlətlərin yurisdiksiyası çərçivəsində cinayət təqibi;
- Vəzifədən getdikdən sonra vəzifədə olduğu müddətdə törədilmiş yalnız şəxsi xarakterli əməllərə görə cinayət təqibi;
- Beynəlxalq məhkəmə orqanları tərəfindən cinayət təqibi [16].

Beləliklə, hüquqi immunitetin cinayət-hüquqi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəyyən subyektlərin xüsusi hüquqi statusu nəzərə alınaraq, onların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə münasibətdə xüsusi prosedur və təminatlar müəyyən edilir. Bu institutun əsas məqsədi konkret şəxsi cinayət məsuliyyətindən tam azad etmək deyil, onun həyata keçirdiyi dövlət, diplomatik və ya beynəlxalq əhəmiyyətə malik xüsusi funksiyaların maneəsiz və müstəqil şəkildə icrasını təmin etməkdir.

Hüquqi immunitetin cinayət-hüquqi mahiyyəti və məzmunu müxtəlif hüquqi prinsiplər və anlayışlarla qarşılıqlı hüquqi təhlil nəticəsində açıqlanır. Bunlardan ən vacibləri cəzasızlığın yolverilməzliyi və məsuliyyətin labüdlüyü prinsipləridir. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində geniş tədqiq olunmasa da, fikrimizcə, cinayət məsuliyyəti institutuna xas olan məsuliyyətin labüdlüyü prinsipi kimi, cəza institutunun məqsədini ifadə edən cəzasızlığın yolverilməzliyi anlayışı da cinayət hüququnun sahəvi prinsipi qismində fərqləndirilməlidir. Belə ki, dövlətin vəzifəli şəxslərinin xarici dövlətlərin məhkəmələrinin yurisdiksiyasından immunitətə malik olması imkanı onların törətdikləri iddia edilən əməllərə görə cavab verməli olduqları hallarda belə hüquqi

qorunma ilə təmin edilmələrinə və cəzasızlıqlarına gətirib çıxara bilər. Əksər hallarda hüquqi immunitet dövlət başçısı hüquq pozuntusu törədərək beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini kobud şəkildə pozduqda onun de-fakto cəzasızlığına səbəb olur. Lakin qeyd edilməlidir ki, immunitet və cəzasızlıq anlayışları ciddi şəkildə bir-birindən fərqləndirilməlidir. Belə ki, immunitet beynəlxalq hüququn ümumi qaydasıdır; ona əsasən müəyyən dövlət vəzifəli şəxsləri xarici dövlətlərdə onlara qarşı başlanmış cinayət təqibi və irəli sürülmüş mülki iddialardan toxunulmazlıqla təmin olunurlar. Cəzasızlıq isə geniş mənada cəza və ya məsuliyyətdən azadolma kimi təsvir edilə bilər. Hüquqi immunitet maddi deyil, əsasən prosessual xarakter daşıyır. Başqa sözlə desək, immunitet şəxsin törətdiyi əməli cinayət hesab olunmayan akta çevirmir və onun təqsirliliyini aradan qaldırmır. O, yalnız müəyyən müddət ərzində və ya müəyyən yurisdiksiya çərçivəsində həmin şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasını məhdudlaşdırır. Bu nöqtəyi-nəzərdən hüquqi immunitet cəzasızlıq institutu kimi nəzərdən keçirilməməli, məsuliyyətin labüdlüyü və cəzasızlığın yolverilməzliyi kimi sahəvi hüquqi prinsiplərə əsaslanmalıdır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dövlət immuniteti dövlət suverenliyi anlayışı ilə sıx bağlıdır. Dövlət başçıları, diplomatik nümayəndələr və digər yüksək vəzifəli şəxslərə verilən immunitet beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin suveren bərabərliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Dövlət immuniteti anlayışı hər zaman suverenlik anlayışı və tarixən suveren hökmdar institutu ilə sıx bağlı olmuşdur. Əksər praktik hüquqşünaslar və alimlər hesab edirlər ki, suverenliyin daşıyıcısı kimi dövlətin formalaşması ilə dövlət immuniteti anlayışı da meydana çıxmışdır. Bu institut müasir beynəlxalq sistemin demək olar ki, ayrılmaz atributu hesab olunur və digər dövlətlər üçün hər bir suveren dövlətin immunitetinə hörmət göstərmək öhdəliyi yaradır. Hüquq doktrinasında üstünlük təşkil edən bu yanaşma “*par in parem non habet imperium (jurisdictionem)*” (“bərabər üzərində bərabərin hakimiyyəti [yurisdiksiyası] yoxdur”) prinsipinə istinad edir.

İsveçrə Federal Ali Məhkəməsi də öz təcrübəsində dövlət immunitetinin nəzəri əsaslandırılmasına mütəmadi olaraq toxunmuş və dəfələrlə bu hüquqi prinsipə istinad etmişdir. Məsələn, 19 iyun 1980-ci il tarixli qərarında məhkəmə qeyd etmişdir: “Beynəlxalq hüququn ümumi qaydasına görə hər bir dövlətin suverenliyi digər dövlətlərin immuniteti ilə məhdudlaşır, xüsusilə də məhkəmə və

icra proseslərində. Prinsip etibarilə bir dövlət digər dövlətin məhkəmələri və hakimiyyət orqanları qarşısında cavabdeh ola bilməz (*par in parem non habet iurisdictionem*) [8].”

Tədqiqatdan belə aydın olur ki, immunitet hüququ həm dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipindən irəli gəlir, həm də bu prinsipə münasibətdə istisna kimi çıxış edir. Beynəlxalq cinayətlər – təcavüz cinayəti, soyqırım, insanlıq əleyhinə cinayətlər, habelə müharibə cinayətləri törətmiş dövlət rəsmilərinin immunitet hüququndan istifadə etməklə məsuliyyətdən yayınması halları isə birbaşa beynəlxalq hüququn digər fundamental prinsipi kimi çıxış edən əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinin ciddi pozuntusu kimi qiymətləndirilməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən immunitet hüququ bir tərəfdən beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş imperativ normalar (*jus cogens*) kimi tanınan prinsiplərinin tələbidir, digər tərəfdən isə bu prinsiplərin pozuntusuna çevrilmək imkanına malik hüquqi kateqoriyadır.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, hüquqi immunitetin dəqiq anlayışı və sərhədlərinin müəyyən edilməsi prioritet məsələ olmaqla, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Muxtariyyətə malik hüquq institutu kimi immunitet beynəlxalq ümumi normalar (*jus cogens*) hesab edilən “dövlətlərin suveren bərabərliyi”, “dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq”, “dövlətlərin əməkdaşlıq etməsi” prinsipləri, eləcə də cəzasızlığın yolverilməzliyi və məsuliyyətin labüdlüyü kimi sahəvi hüquqi prinsiplər çərçivəsində araşdırılmalıdır.

Tədqiqatın gedişində hüquqi immunitetin kompleks hüquq institutu olması və daha geniş araşdırma predmetinə çevrilməsinin zəruriliyi qənaətinə gəlinmişdir. Azərbaycan hüquq ədəbiyyatında və məhkəmə təcrübəsində geniş işıqlandırılmayan bu mövzu xarici ölkələrin hüquq ədəbiyyatının və məhkəmə praktikasının ən mübahisəli və həll olunmayan mövzularından hesab olunur.

Dünya dövlətlərinin təcrübəsində dövlət immuniteti nəzəriyyəsinin daha çox milli qanunvericilik və məhkəmə praktikası əsasında formalaşdığını nəzərə alaraq, bu sahədə zəruri qanunvericilik tədbirlərinin görülməsi və dövlətlərarası əməkdaşlıq və koordinasiyanın təmin edilməsi üçün müvafiq sahəni tənzimləyən beynəlxalq konvensiyaların ratifikasiya edilməsi zəruridir. Hesab edirik ki, dövlətin və onun vəzifəli şəxslərinin beynəlxalq cinayətlərə görə və beynəlxalq hüququn digər ciddi pozuntularına görə hüquqi məsuliyyəti məsələsinin diplomatik yollarla və beynəlxalq adət hüququna

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021 – 64 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: “Hüquq Yayın Evi”, 2025 – 820 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. IV cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2006 – 710 s.
4. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2012 – 368 s.
5. Səmədova Ş.T. Transmilli cinayət hüququnun nəzəri və praktiki problemləri. Monoqrafiya. Bakı: Mütərcim, 2023 – 304 s.
6. Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi. V.V.Lazarevin redaktorluğu ilə. Dərslik. Əlavə və dəyişikliklər edilmiş 3-cü nəşr. Bakı: Qanun, 2007 – 492 s.
7. Halil İnalçık. Devlet-i ‘Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008 – 470 s.
8. Andreas R. Ziegler. State Immunity – Trends and Problems Encountered in Recent Swiss Practice. URL: <https://api.unil.ch/iris/server/api/core/bitstreams/e1e9df92-e195-47e9-bb1e-5c71ec82c477/content>
9. Black H.C. Black’s Law Dictionary. St. Paul, Minn.: West Publishing Co, 1990 - 1670 pages.
10. Christopher Hill. The English Revolution, 1640. URL: <https://files.libcom.org/files/English-revolution.pdf>
11. Corpus Juris Civilis. Digesta 1.3.31 URL: <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest1.shtml>
12. Dudley Knowles. Political Obligation: A Critical Introduction. London: Routledge, 2009- 232 pages.
13. Ernst Ekman. “The Danish Royal Law of 1665”. The Journal of Modern History. University of Chicago Press, 1957 - Vol.29, No 2, pp. 102–107.
14. European Convention on State Immunity. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/eurconvstateimmunity.htm>
15. Giroud S. Sovereign Immunity in Switzerland (20 March 2019), URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=fb57b391-85c1-41b6-83d1-34b4a26bcca7>.
16. International Court of Justice. Arrest Warrant of 11 April Congo v. Belgium. URL: https://www.worldcourts.com/icj/eng/decisions/2002.02.14_arrest_warrant.htm
17. Oxford Public International Law: State Immunity. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1106#law-9780199231690-e1106-div1-2>
18. Robert Greene. The 48 Laws of Power. London: Profile Books Ltd, 1998 - 476 pages.
19. Marie-France Fortin. The King can do no wrong: Constitutional fundamentals, common law history and crown liability. Oxford: Oxford University Press, 2024 - 352 pages.
20. Shaw Malcolm N. International law. New York: Cambridge University Press, 1997 - 996 pages.
21. Shelever N. Correlation of Legal Categories: to «Immunity» and «Inviolability». Forum prava, 2012. - pp. 779-784. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12snvitn.pdf>
22. Supreme Court US. The Schooner Exchange v. McFaddon & Others. URL: <https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep011/usrep011116/usrep011116.pdf>
23. Par le Marquis de Custine. Bruxelles: Wouters et Cie, Imprimeurs-Libraires, 1843 - 468 pages.
24. Allan Tønnesen. Magtens besegling: enevoldsarveregeringsakterne af 1661 og 1662 underskrevet og beseglet af stænderne i Danmark, Norge, Island og Færøerne. Heraldisk Selskab, 2013 - pp. 11–20.
25. Гіжевський В.К., Головченко В.В., Демський Е.Ф., Демський С.Е., Довбня В.А. та ін. Популярна юридична енциклопедія. Київ: Юрінком Інтер, 2002 – 528 с.
26. Теория государства и права. Лекция. URL: <https://studfile.net/preview/5676935/page:7/>
27. Юридический словарь. Гл. ред. П.И. Кудрявцев. Т. 1 и 2. - 2-е изд. Москва: Госюриздат, 1956 - Т. 1 - 687 с.; Т. 2 - 660 с.

X Ü L A S Ə

Məqalədə hüquqi immunitetin nəzəri aspektəri şərh edilmiş, anlayışı, tarixi mahiyyəti, eləcə də müasir statusu araşdırılmışdır. Bununla yanaşı, hüquqi immunitetin müxtəlif növlərinin hüquqi xüsusiyyətləri sistemli şəkildə izah olunaraq, onun cinayət-hüquqi mahiyyəti və normativ əsasları, o cümlədən ayrı-ayrı subyektlərin immunitetini hüquqi cəhətdən tənzimləyən beynəlxalq müqavilələrin normaları və xarici dövlətlərin məhkəmə təcrübəsi təhlil edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində hüquqi immunitetin dövlət suverenliyinin təminat mexanizmlərindən biri və müstəqil hüquq institutu kimi xüsusi hüquqi tənzimlənməyə tabe tutulmasının labüdlüyü əsaslandırılmışdır.

THE INSTITUTION OF LEGAL IMMUNITY: ITS CONCEPT AND CRIMINAL-LAW NATURE

CAVİD MİRZAZADE

Master's student in the specialization

“Transnational Criminal Law”

at the Faculty of Law of Baku State University

S U M M A R Y

The article examines the theoretical aspects of legal immunity, exploring its concept, historical essence, and contemporary status. In addition, the legal characteristics of various types of legal immunity are systematically explained, while its criminal-law nature and normative foundations, including the norms of international treaties regulating the immunity of particular subjects and the judicial practice of foreign states, are analyzed. Within the framework of the research, legal immunity is substantiated as one of the mechanisms ensuring state sovereignty and as an independent legal institution requiring special legal regulation.

HUKUKİ DOKUNULMAZLIK KURUMU: KAVRAMI VE CEZA HUKUKU NİTELİĞİ

CAVİD MİRZAZADE

Bakü Devlet Üniversitesi

Hukuk Fakültesinin

“Ulusötesi Ceza Hukuku” uzmanlaşmış

yüksek lisans öğrencisi

Ö Z E T

Makalede hukuki dokunulmazlığın teorik yönleri ele alınmış, kavramı, tarihî mahiyeti ve günümüzdeki statüsü incelenmiştir. Bununla birlikte, hukuki dokunulmazlığın çeşitli türlerinin hukuki özellikleri sistematik şekilde açıklanmış; onun ceza hukuku niteliği ve normatif temelleri, ayrıca belirli süljelerin dokunulmazlığını hukuki açıdan düzenleyen uluslararası antlaşma hükümleri ile yabancı devletlerin yargı uygulamaları analiz edilmiştir. Araştırma çerçevesinde, hukuki dokunulmazlığın devlet egemenliğinin sağlanma mekanizmalarından biri olduğu ve özel hukuki düzenlemeye tabi bağımsız bir hukuk kurumu niteliği taşıdığı gerekçelendirilmiştir.

ИНСТИТУТ ПРАВОВОГО ИММУНИТЕТА: ПОНЯТИЕ И УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ

ДЖАВИД МИРЗАДАДЕ

Магистрант специализации

«Транснациональное уголовное право»

юридического факультета Бакинский

государственный университет

Р Е З Ю М Е

В статье рассмотрены теоретические аспекты правового иммунитета, исследованы его понятие, историческая сущность, а также современный статус. Наряду с этим системно раскрыты юридические особенности различных видов правового иммунитета, проанализированы его уголовно-правовая сущность и нормативные основы, включая нормы международных договоров, регулирующих иммунитет отдельных субъектов, а также судебная практика иностранных государств. В рамках исследования обоснована необходимость рассмотрения правового иммунитета как одного из механизмов обеспечения государственного суверенитета и как самостоятельного правового института, подлежащего специальному правовому регулированию.

Rəyçi: elmi rəhbər, Bakı Dövlət Universitetinin

“Cinayət hüququ və kriminologiya”

kafedrasının müdiri, hüquq elmlər doktoru professor

Şəhla Səmədova

Təqdim edən: C. Mirzəzadə

Daxil olma tarixi: 08.04.2026

Təkrar işlənmə tarixi: göndərilməyib.

Çapa imzalanma tarixi: 12.05.2026